

Julie Ek Holst-Jæger

Fra spesialundervisning tilbake til ordinær tilpasset opplæring

Spesialundervisningen som foregår i skolene er åpenbart svært nødvendig og positiv for mange elever. Vi vet likevel at det er utfordringer knyttet til kvaliteten og til at så mange ressurser øremerkes noen få elever. Målet med denne artikkelen er å kunne bidra til refleksjon rundt ulike elevgrupper med behov for spesialundervisning, og hvordan individuelle opplæringsplaner (IOP) kan være et redskap for å kvalitetsutvikle, samt avslutte tiltak om spesialundervisning.

Som i landet for øvrig har spesialundervisningsprosenten økt årlig i Bærum kommune. De siste GSI-tallene indikerer imidlertid nå en prosentnedgang fra 7,2 % til 7,0 %. Kanskje kan dette bety en dreining etter flere års innstas for å heve kvaliteten på opplæringen i kommunen? I hvert fall kan dette være en positiv utvikling det kan være motiverende å gripe tak i! Vanligvis snakker vi om hvordan vi kan forebygge vansker og forhindre at flere elever kommer inn under tiltak om spesialundervisning. I denne artikkelen vil jeg snu på dette. Forskning viser at tiltak om spesialundervisning sjelden avsluttes (KS, 2012). Når man først har fått spesialundervisning, så har man det ut opplæringsperioden. Vi vet også basert på forskningsresultater at det kan stilles tvil til effekten av dette tiltaket.

KOMPETANSETEAM FOR IOP-ARBEID OG TILPASSET OPPLÆRING

Bærum PPT etablerte i 2008 et kompetanseteam som hadde til hensikt å kvalitetsutvikle IOP-arbeidet og tilpasset opplæring i kommunen. Kompetanseteamet består i dag av to ansatte, rådgiver Ingeborg Gude og jeg som er forfatter av denne artikkelen. Vi har gjennom dette arbeidet tilegnet oss særlig kompetanse innen temaet med dets tilhørende teori og regelverk. Arbeidet teamet har gjennomført i kommunen, har bestått av kurs- og fagmøtevirksomhet rundt på alle skolene siden 2008, samt veiledning av skoler og PP-rådgivere i IOP-arbeid og tilpasset opplæring, utvikling av maler og brosjyrer, bruk av rutiner og prosedyrer, samt tolkning av aktuelt regelverk. Noe av teamets arbeid ble presen-

Julie Ek Holst-Jæger er seniorrådgiver ved Utdanningsdirektoratet, avd. skoleutvikling, og har jobbet i mange år som leder i Bærum PPT. Hun er utdannet master i spesialpedagogikk, er spesialist i Pedagogisk-psykologisk rådgivning, og har delmaster i utdanningsledelse. Hun har publisert flere artikler og holdt ulike foredrag om tilpasset opplæring og spesialundervisning.

tert i en allerede publisert artikkel i nr. 7 i 2009 i *Spesialpedagogikk* (Holst-Jæger, 2009) Teamet har invitert alle spesialpedagogiske koordinatorene, pedagoger og rektorer fra alle barne- og ungdomsskolene i kommunen (45 skoler) til nettverksmøter to ganger i året (høst og vår). I denne artikkelen vil jeg presentere innholdet og noen refleksjoner fra nettverksmøtet med tittelen "Fra spesialundervisning tilbake til ordinær tilpasset opplæring" som vi hadde høsten 2013 med 80 påmeldte deltakere.

PLANLEGGINGSKVALITET OG UTBYTTEKVALITET

Dersom spesialundervisningen hadde hatt den kvaliteten PPT forventer i sakkyndige vurderinger, ville det etter PPTs vurdering kunne gi eleven et tilfredsstillende godt tilbud. Spørsmålet om kvalitet på området spesialundervisning kan nyanseres ved å se på ulike kvalitetsaspekter som planleggingskvalitet (Nilsen, 1997) og utbyttekvalitet (Buli-Holmberg & Nilsen, 2010). Det stilles visse krav til skolene om utarbeidelse av IOP, og *planleggingskvalitet* avhenger her blant annet av gode maler og retningslinjer. Dette betyr også at det blir innarbeidet rutiner for utarbeidelse for slike planer ved de ulike skolene. Samordningen mellom IOP, årsrapportene og trinnets plan for ordinær opplæring, kan også bidra til at det blir en god sammenheng mellom planlegging, mål for arbeidet og vurdering. Likeledes er god planlegging gjerne preget av samarbeid og felles drøfting (Nilsen, 1997).

Utbyttekvalitet dreier seg om hvor godt elevenes læringsutbytte er, det vil si hva de har lært og hvilken kompetanse de har opparbeidet gjennom opplæringen. Sentralt her er bredden i læringen og utviklingen ut fra hvilke mål som er fastsatt i loven og læreplanen. Et viktig kriteriesett for å vurdere kvaliteten på den kompetansen som er opparbeidet, er den kompetansen som beskrives i kompetansemålene i LK06. En forbedring av utbyttekvaliteten for flere elever i ordinær opplæring vil redusere behovet for spesialundervisning. En sentral tanke i denne artikkelen

er også at en forbedring av kvaliteten i ordinær opplæring og spesialundervisning, vil kunne gi muligheter for å avslutte spesialundervisnings-tiltaket og gi eleven et tilfredsstillende utbytte innenfor ordinær opplæring. (Buli-Holmberg & Nilsen, 2010)

OMVURDERING FOR LÆRING OG LÆREPLANARBEID

Elever med svake læreforutsetninger skårer høyt på feedback med hensyn til læringsutbytte (Hattie & Timperly 2007 i Nordahl 2012; Hartberg, Dobson & Gran 2012). Prinsipper for vurdering for læring er dermed særlig viktig for elever som mottar spesialundervisning. De bør så langt det er mulig, være delaktige i sin vurderingsprosess og i IOP. Black & Williams (1998) uttaler at læringsutbyttet for elevene bedres dersom de forstår hva de skal lære og hva som er forventet av dem. Dersom elevene får tilbakemeldinger som forteller dem om kvaliteten på arbeidet eller prestasjonen, vil dette gi dem bedre forutsetninger for å lære mer. Læringsmålene må derfor konkretiseres og deles med elevene, samt at de kan være delaktige i å lage individuelle mål (Slemmen, 2010). Læreren bør også ha høye forventninger til elevene, og den underveisvurdering som gis har til formål å fremme læring og gi grunnlag for å tilpasse opplæringen for den enkelte (Black & Williams, 1998 i Nordahl, 2012). Det blir også viktig å involvere foresatte i skolens planarbeid for eleven (Rønhovde, 2013)

LK06 (læreplanene i Kunnskapsløftet) er en læreplan som gir kommunene et stort handlingsrom i læreplanarbeidet. Det er nødvendig at de ulike kommunene jobber med operasjonalisering av læreplanen lokalt på ulike nivå for å kunne nyttiggjøre seg den og høste gevinsten av vurdering for læring. Et godt lokalt læreplanarbeid er en nødvendig forutsetning for at vurdering for læring kan praktiseres. Et interessant poeng som fremkommer ved evalueringen av LK06, er imidlertid at skolene synes å ha kommet lenger med bruk av vurdering, enn med planarbeidet (NIFU, 2012).

For å hjelpe skolene i Bærum kommune, har

skoleeier i kommunen valgt å lage sentrale kjennetegn på måloppnåelse innen de ulike fagområdene. Disse kjennetegnene brukes i dag aktivt også i IOPene.

FIRE HOVEDGRUPPER AV ELEVER SOM HAR RETT TIL SPESIALUNDERVISNING

For å øke bevisstheten rundt hvilke elever som får spesialundervisning og hvilken oppfølging de vil ha behov for, har Bærum PPT sett det som nyttig å gruppere elevene etter deres behov. Lindbäck & Strandkleiv (2010) beskriver fire hovedgrupper av elever som har behov for spesialundervisning som kan være nyttige her.

Elevgruppe 1: Elever som ikke kan få et tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet. Kjennetegn ved elevgruppe 1: Eleven har store lærevansker. Eksempelvis kan dette være elever med store generelle lærevansker, store psykiske vansker, og et behov for helhetlig opplegg ev. spesialscole. Eleven vil som oftest ha behov for avvik med henhold til innhold i alle fag.

Elevgruppe 2: Elever som kan få et visst utbytte av det ordinære opplæringstilbudet. Kjennetegn ved elevgruppe 2: Eleven har et tilfredsstillende utbytte på noen områder, men på andre områder ikke. Dette kan for eksempel være elever med lettere psykisk utviklingshemming, generelle lærevansker, språkvansker, fysiske handikap, omfattende spesifikke vansker, atferdsproblemer, motivasjonsvansker. Ofte er det behov for opplæring innen basisferdighetene/de grunnleggende ferdighetene, og et behov for avvik med henhold til innhold fra læreplanverket i noen fag

Elevgruppe 3: Elever som ikke har et tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, men som ved hjelp av spesialundervisning kan følge de ordinære læreplanene. Kjennetegn ved elevgruppe 3: Elever som i større eller mindre grad kan følge de ordinære læreplanene og strever innen avgrensede faglige eller sosiale områder. Eksempelvis kan dette være elever med spesifikke lærevansker, opp-

merksomhetsvansker eller problematisk atferd. Ofte har eleven ikke avvik med henhold til innhold fra læreplanverket. Et sentralt spørsmål her er hvordan skolen er i stand til å ivareta disse elevene innenfor ordinære rammer.

Elevgruppe 4: Elever som ikke har et tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet i dag, men som vil kunne få et tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen etter å ha fått spesialundervisning i en avgrenset periode. Kjennetegn ved elevgruppe 4: Dette er elever som midlertidig er "satt ut av spill" og som trenger spesialundervisning for å kunne komme tilbake til ordinær opplæring. Eksempelvis kan det være at man avdekker lese- og skrivevansker og ved god planmessig opplæring, vil eleven igjen kunne nyttiggjøre seg ordinær opplæring. Dette kan også være elever som er syke eller midlertidig i en vanskelig livssituasjon, eller at eleven bytter skole hvor spriket mellom tilbudene er store. Her kan det være behov for avvik når det gjelder innhold fra læreplanverket for en periode. Det anbefales imidlertid hyppig evaluering av målene for om mulig å avvikle tiltakene.

SPESIALUNDERVISNING TIL HVEM?

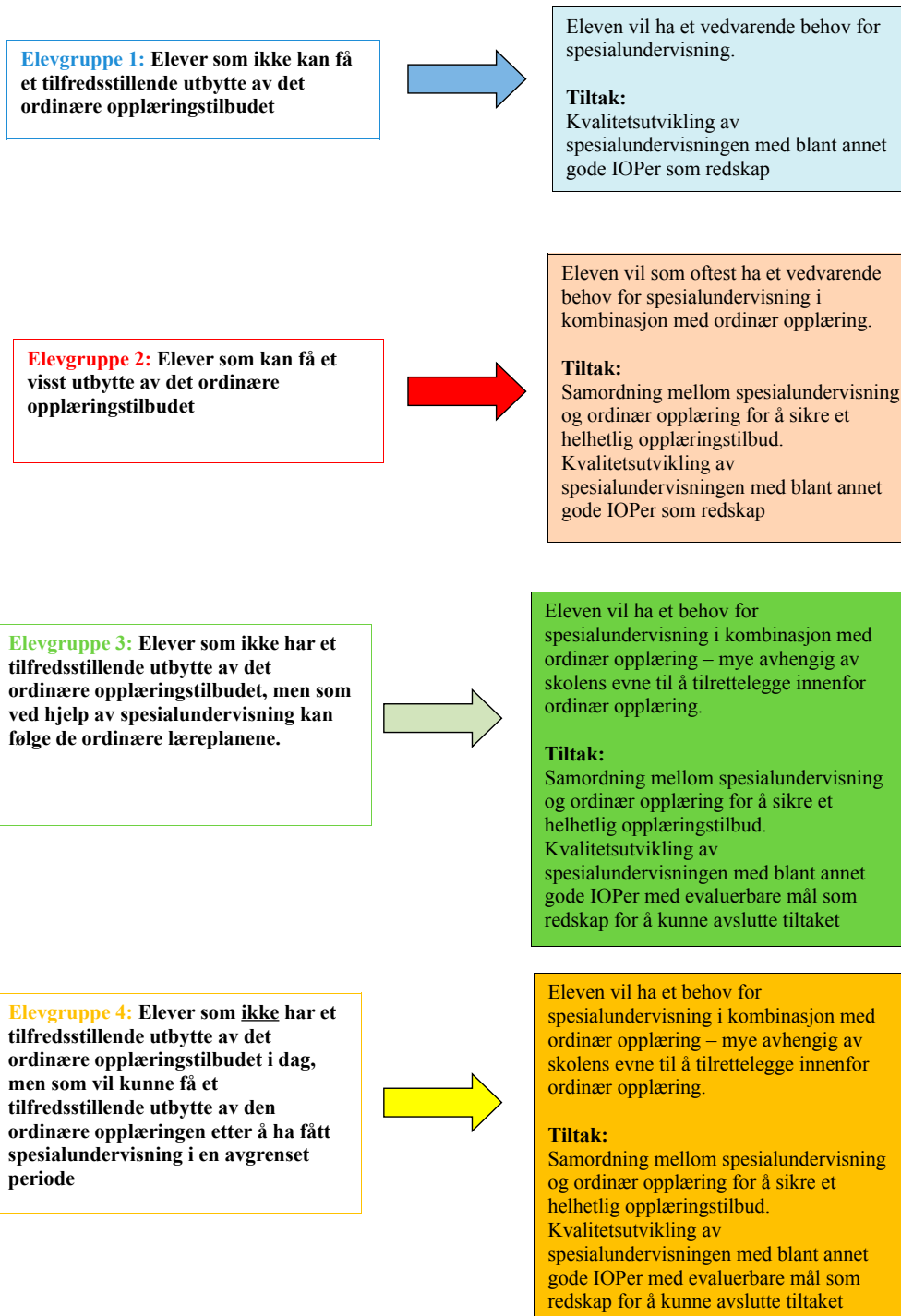
Alle forsøk på å kategorisere er en forenkling av virkeligheten. Imidlertid kan denne måten å lage grupper av elever, bidra til en nødvendig sortering av en kompleks virkelighet når man skal vurdere om en elev får et tilfredsstillende utbytte av opplæringen. En bevissthet rundt, og en felles forståelse (skole og PPT) av hvilken elevgruppe man har med å gjøre, kan være en hjelp i flere faser i samarbeidet for å hjelpe en elev. I fasen før tilmelding og ved tilmelding til PPT, kan denne grupperingen være til hjelp for å klargjøre hvorvidt eleven bør henvises raskt – som vil være tilfelle for elevgruppe 1 og 2 (hvor elevens særlige behov er åpenbare), eller om skolen skal prøve ut tiltak først – som for elevgruppe 3 og 4.

Ifølge endringer i opplæringslova skal skolen prøve ut tiltak før tilmelding til PPT med

Fire ulike elevgrupper og deres behov for oppfølging.

Om elevgruppen

Behov for oppfølging

Figur 1: Egen illustrasjon mye basert på Lindbäck & Strandkleiv (2010).

mindre vanskene er åpenbare, jf. forskrift til opplæringsloven § 5–4. På denne måten kan elever i kategori 1 og 2 få nødvendig spesialundervisning raskt, mens elever i kategori 3 og 4, sikres at det prøves ut tiltak innenfor skolens ordinære rammer med hyppige evalueringer og hvor man kan unngå henvisning til PPT og spesialundervisning. På denne måten kan grupperingen hjelpe PPT til å være tydeligere og mer målrettet overfor skolen i de sakene hvor skolen bør prøve ut flere tiltak. En felles enighet om tiltakets varighet og funksjon, kan også bidra til bedre treffsikkerhet og måloppnåelse.

ETTER VEDTAK OM SPESIALUNDERVISNING OG IOP

Etter at PPT har utarbeidet en sakkyndig vurdering hvor eleven har rett til spesialundervisning, starter et viktig arbeid for å kvalitetsutvikle og evaluere opplæringstilbudet. Et sentralt redskap i dette arbeidet er IOP. Nedenfor har jeg illustrert hvordan de ulike elevgruppene kan forstås og hvilken oppfølging de vil kunne trenge.

Se figur 1: Fire ulike elevgrupper og deres behov for oppfølging.

Ut fra overnevnte figur er det *elevgruppe 3 og 4* som fremstår som elevgrupper hvor man kan se mulighetene for avvikling av spesialundervisningstiltak. Jeg vil derfor videre fokusere på disse elevgruppene og på mulighetene for å lage målformuleringer og kjennetegn som lar seg evaluere.

MÅL I IOP

Når man skal utforme en individuell opplæringsplan (IOP), blir den sakkyndige vurderingen og enkeltvedtaket viktige grunnlagsdokumenter. Hvorvidt elevens IOP skal avvike med henhold til innholdet fra LK06, blir et sentralt spørsmål. I Rundskriv 1–2010 presenteres to begreper, ”høvling” og beskjæring” (Udir 2010). Dersom elevens læreplan skal ”høvles” skal eleven følge bredden av kompetansemålene fra læreplanverket på sitt trinn, men på et forenklet nivå. Dersom elevens læreplan skal ”beskjæres”

det vil si avvike med henhold til innholdet i LK06, skal opplæringsmålene tilpasses mer individuelt og det vil ikke være grunnlag for vurdering med karakterer. Fremdeles skal skolen ta utgangspunkt i kompetansemålene i LK06, men for eksempel hente kompetansemål fra lavere trinn og med et utvalg av sentrale områder.

Gode opplæringsmål bør være *smarte*, det vil si så spesifikke som mulig, være målbare, akseptable og realistiske for eleven. De bør kunne tidfestes og til sist også være evaluerbare. Dersom eleven kan ha mer kortvarige behov som ved elevgruppe 3 og 4 – naturligvis avhengig av skolens evne til å jobbe godt med eleven og elevens utvikling – bør IOP være preget av konkrete og presise mål med hyppige evalueringer. Det bør stilles krav til at IOP har så god kvalitet at den er et redskap for å avgjøre om eleven har nådd sine mål eller ikke. Deretter kan man vurdere om eleven har behov for spesialundervisning videre eller ikke.

EKSEMPLER PÅ MÅL I IOP FOR ELEVER I GRUPPE 3 OG 4

PPT og skoler i Bærum kommune har over tid samarbeidet for å finne frem til gode mål i individuelle opplæringsplaner. For at IOP skal inneholde så konkrete mål som mulig, er praksis i dag at PPT utformer et langsiktig realistisk opplæringsmål for inntil tre år i den sakkyndige vurderingen. Dette målet skal skolen deretter operasjonalisere ned til en formulering som er mer konkret, og kommunes sentrale kjennetegn brukes derfor her i dette arbeidet.

Eksempel på elevgruppe 3

Aleksander på 6. trinn strever med uro og konsentrasjon, men har ellers gode intellektuelle forutsetninger for læring. Han har behov for IOP i norsk, matematikk og engelsk, organisert i liten gruppe uten avvik fra innholdet i læreplanen.

Realistisk opplæringsmål i norsk for tre år (hentes fra sakkyndig vurdering)

I norsk vil det være et realistisk opplæringsmål at eleven skal kunne følge trinnets læreplaner.

Elevens opplæring med henhold til kompetansemålene (beskrevet i sakkyndig vurdering)

Kjennetegn på måloppnåelse hentes fra skolens lokale læreplaner, eller fra kommunens sentralt utarbeidete kriterier. Kompetansemålene og kjennetegnene prioriteres for et år av gangen. Eleven skal beholde bredden av kompetansemålene for trinnet eleven går på. Skolen må derfor samordne IOP med trinnets plan og sørge for at IOP (om nødvendig) skifter ut prioriterte mål for hvert år.

Kjennetegn på måloppnåelse for dette skoleåret for Aleksander på 6. trinn (dette skriver skolen i IOP):

1. a) Lytter til og videreutvikler innspill fra andre og skiller mellom meninger og fakta.

Kjennetegn på måloppnåelse 1a):

- Gjengir ny kunnskap etter å ha lyttet aktivt til andre.
- Vurderer innspill fra andre og gjør seg opp en mening ut fra egne bakgrunnskunnskaper.
- Gjengir nyheter med egne ord.

2. b) Refererer, oppsummere og reflektere over hovedmomenter i en tekst

Kjennetegn på måloppnåelse 2b)

- Gjengir informasjon fra teksten muntlig eller skriftlig.
- Velger egnede læringsstrategier (nøkkelord, tankekart, tidslinje, tegning).
- Reflekterer over og vurderer tekstens innhold muntlig eller skriftlig.

3. a) Gi eksempler på noen likheter og forskjeller mellom muntlig og skriftlig språk

Kjennetegn på måloppnåelse 3a)

- beskriver hva som kjennetegner muntlig språk.
- beskriver hva som kjennetegner skriftlig språk.
- gir eksempler på forskjeller og likheter.

Oppgaver for foresatte:

- Snakker om innholdet i skriftlige tekster i forkant og etterkant av lesing

Eksemplet over viser at skolen har valgt ut tre kompetansemål for dette skoleåret, samt valgt tre kjennetegn.

Eksempel på elevgruppe 4

Kristine på 9. trinn har hatt mye fravær fra skolen på grunn av utmattelse/ME. Hun har frisknet til og kan starte opp på skolen igjen, men har flere faglige hull. Hun får IOP i matematikk og kan ikke følge trinnets planer med henhold til innholdet.

Realistisk opplæringsmål i matematikk for tre år (hentes fra sakkyndig vurdering).

I matematikk vil det være et realistisk opplæringsmål at eleven på sikt skal kunne opparbeide tilstrekkelig kompetanse for å kunne følge trinnets læreplaner.

Elevens opplæring med henhold til kompetansemålene (beskrevet i sakkyndig vurdering).

Eleven skal ikke følge innholdet i ordinær læreplan. Dette betyr at eleven skal ha opplæring innen de mest sentrale kompetansemål på det nivået eleven mestrer. Eleven vil dermed ikke kunne vurderes ut fra kartlegginger på trinnet eller med karakterer. Skolen bruker kriterier for måloppnåelse som kan hentes fra 7. og 8. trinn. Det anbefales hyppig evaluering av tiltaket.

Kjennetegn på måloppnåelse for dette skoleåret for Kristine på 9. trinn (dette skriver skolen i IOP).

Tall og algebra hentet fra 7. trinn

1. a) Beskriver og bruker plassverdisystemet for desimaltall, regner med positive og negative hele tall, desimaltall, brøker og prosent og plasserer de ulike størrelsene på tallene.

Kjennetegn på måloppnåelse 1 a)

Ferdigheter:

- Regner med de fire regningsartene med

positive og negative hele tall.

- Omgjør til brøk, desimaltall og prosent.

Forståelse:

- Forklarer sammenhengen mellom brøk, desimaltall og prosent.

Anvendelse:

- Viser at man kan oversette brøk, desimaltall og prosent fra et matematisk uttrykk til en hverdags situasjon og omvendt, ved for eksempel lager en regnefortelling.

Geometri hentet fra 7. årstrinn

2. a) Analyserer egenskaper ved to- og tredimensjonale figurer og beskriver fysiske gjenstander innenfor dagligliv og teknologi ved hjelp av geometriske begreper.

Kjennetegn på måloppnåelse 2 a):

Ferdigheter:

- Beskriver egenskaper, likheter og forskjeller ved ulike typer tredimensjonale figurer ved hjelp av hjørner, sidekanter og sideflater.

Forståelse:

- Ser sammenhengen og forskjell mellom to- og tredimensjonale figurer.
- Forklarer hvorfor man bruker kubikk og kvadrat til å vise to- og tredimensjonale figurer.

Anvendelse:

- Beskriver og analyserer fysiske gjenstander ved hjelp av korrekte matematiske begreper.

Oppgaver for foresatte:

- Snakker matematikk hjemme knyttet til hverdagslige situasjoner

Tilsvarende kan IOP inneholde et utvalgt kompetansemål innen områdene Måling og Statistikk og sannsynlighet – avhengig av elevens faglige hull og behov for å bygge opp kompetanse for å kunne følge trinnets planer på sikt.

REFLEKSJON RUNDT EKSEMPLENE

Overfor har jeg skissert to eksempler på hvordan en IOP kan utformes for Aleksander

(elevgruppe 3) og Kristine (elevgruppe 4). I begge tilfeller har jeg valgt å gjøre et utvalg av kompetansemål og kjennetegn. Dette vil dermed ikke ivareta bredden av de kompetansemålene elevene skal kunne. Imidlertid vurderer jeg det som u hensiktsmessig dersom IOP skal ta for seg hele fagplanen i det den vil bli for omfattende og miste sin funksjonalitet som et aktivt arbeidsredskap. Ved å ta i bruk kjennetegnene på måloppnåelse, vil målene i IOP lettere la seg evaluere. En samordning av IOP og trinnets læreplan og gode evalueringsrutiner fremstår som avgjørende for å ivareta elevens helhetlige opplæringstilbud og gi muligheter for å avslutte tiltak om spesialundervisning.

AVSLUTTENDE REFLEKSJON

Målet med denne artikkelen var å bidra til refleksjon rundt ulike elevgrupper med behov for spesialundervisning, og hvordan individuelle opplæringsplaner kan være et redskap for å kvalitetsutvikle og avslutte tiltak om spesialundervisning. En bevissthet rundt hvilken gruppe de ulike elevene befinner seg i, mener jeg kan være til hjelp PPTs arbeid. Det kan være nyttig når PPT konsulterer saker før henvisning, ved henvisningstidspunktet, og når det skal gis råd og veiledning om spesialundervisningen. På denne måten kan PP-rådgiver fremstå tydeligere med sine forventninger til skolens arbeid, overfor foresatte og eleven selv.

En felles forståelse av hva som er målet med tiltaket vil være avgjørende for at de involverte trekker i samme retning. Er målet at spesialundervisningen er et tiltak for en periode, eller er det realistisk at eleven har vedvarende behov? Dersom målet er at spesialundervisning er et tiltak for en periode, blir det viktig å følge opp tett med evalueringer. Man må også være tydelig på hvilket kompetansenivå eleven må opp på for å kunne hekte seg på trinnets læreplaner. Imidlertid er det ofte slik at det er vanskelig – og ofte umulig – å si noe om elevens muligheter for progresjon. Det kan også være vanskelig å plassere en elev i en av gruppene som er skissert. Virkeligheten lar seg sjelden putte inn i et

skjema, og denne utfordringen står man også overfor i det en IOP skal utformes. En IOP skal kunne være et dynamisk verktøy som ivaretar opplæringens uforutsigbarhet. Dersom IOPen imidlertid skal kunne brukes som et evalueringverktøy, bør man likevel bestrebe seg på en forenkling av virkeligheten ved bruk av kjennetegn på måloppnåelse. Prinsipper for vurdering for læring er også særlig viktig for elever som mottar spesialundervisning. Elevene bør så langt det er mulig, være delaktige i sin vurderingsprosess og i IOP.

Flere skoler har etter nettverksmøtet tatt kontakt med kompetanseteamet for IOP-arbeid i Bærum PPT, og bedt om at vi kommer ut og holder lokale og tilpassede fagmøter som en forlengelse av temaet i denne artikkelen. Et spennende innovasjonsarbeid står nå foran oss som kan være et bidrag til en utvikling i riktig retning.

Referanser

- Black, P. & William, D.
(1998). *Inside the Black Box: Raising standards through classroom assessment*, London: King' College. Hentet fra Udirs hjemmeside.
- Hartberg, E.W., Dobson, S., Gran, L.
(2012). *Feedback i skolen*. Gyldendal Akademisk forlag.
- Holst-Jæger, J.E.
(2009) *Arbeid med individuelle opplæringsplaner. Spesialpedagogikk, nr. 7. s. 28–35.*
- Kunnskapsdepartementet
(2013). FOR-2013-07-29-933: Forskrift om endring i forskrift til opplæringslova. 01.08.2013.
- Lindbäck S.O. & Strandkleiv O.I.
(2010). *Spesialundervisning og ordinær opplæring. Hva er spesialundervisning og hva er ordinær opplæring?* Elevsiden DA
- Mathiesen, I.H. & Vedøy, G.
(2012). *Spesialundervisning – drivere og dilemma*. Rapport IRIS.
- Nilsen S.
(1997). *Individuelle opplæringsplaner – utbredelse, innhold og kvalitet: analyse av kartleggingsdata fra skoler og kommuner og av kommunale maler og retningslinjer I: Kvalitet i spesialpedagogisk arbeid nr. 2. Et paraplyprosjekt.*
- Nordahl, Thomas
(2010), *Tilpasset opplæring, spesialundervisning og læringsmiljø*, Forelesning. 14.04.10. Bærum kommune, Kino1.
- Nordahl, T. (Red.).
(2012). *Bedre læring for alle elever: Om skoler som har problemer med elever, og om elever som har problemer i skolen*. Oslo: Gyldendal akademisk. (kap. 3, 8)
- Rønhovde L.I.
(2013). *ABC bok om IOP. Håndbok for lærere*. Tømtre: InfolitenBOK,
- Slemmen, T
(2009). *Vurdering for læring i klasserommet*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Udir
(1-2010). *Udir -1 – 2010, – Individuell vurdering i grunnskolen og videregående opplæring etter forskrift til opplæringsloven*. Rundskriv kapittel 3.
- Aasen, P., Møller, J., Rye, E., Ottesen, E., Prøitz T.S. & Hertzberg, F.
(2012). *Kunnskapsløftet som styringsreform – et løft eller et løfte? Forvaltningsnivåenes og institusjonenes rolle i implementeringen av reformen*. NIFU og Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Det utdanningsvitenskapelige fakultet, UiO.

Julie Ek Holst-Jæger

Seniorrådgiver

Utdanningsdirektoratet

Mobil: 920 11 187

julie.holst-jager@baerum.kommune.no